

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

В. Ф. Солдатенко

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ:
КОНЦЕПЦІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

К.; Пошуково-видавниче агентство

"Книга Пам'яті України", 1997. — 416 с.; іл.

Рецензованій праці притаманно багато позитивних рис. *По-перше*, за змістом, авторською позицією щодо постановки проблем та визначенням шляхів їх розв'язання її можна назвати *сміливою*, як і будь-яку революцію, в тому числі ту, про яку йдеться, — українську революцію початку ХХ ст. Щоправда, автор не досить чітко визначає завершальні межі останньої: на с. 187 декларує згоду з своїми авторитетними попередниками в українській історіографії, а раніше (с. 37, 39) характеризує добу Центральної Ради (3—4 березня 1917 р. — 29 квітня 1918 р.) лише як перший етап української революції. Саме в цих хронологічних рамках автор висвітлює її в книзі, подає читачам власний варіант "приблизної інтегральної періодизації історичного досвіду (? — В.С.) досліджуваного періоду", який фактично закінчує "усуненням Центральної Ради з політичної арени" (с. 198—199).

Адже цим самим, мовляв, "контрреволюційний переворот і встановлення маріонеткового врядування гетьмана П. Скоропадського затримали прогресивний поступ українського суспільства" (с. 376), "було перервано процес розвитку української революції" (с. 199).

Цілком логічно у світлі такої однозначної негативної оцінки періоду "гетьманщини" вважати його чужорідним українській революції, але подібна оцінка є спірною, зважаючи на багато фактів того періоду (особливо у галузі культурно-освітнього будівництва), які свідчать на користь висновку про те, що революційний процес в Україні періоду національно-визвольних змагань 1917—1920 рр. не переривався, а лише набирив різних форм і спрямувань.

Не розвиватимемо далі цього сюжету, оскільки на відміну від авторського переконання, що "проблема періодизації належить до найважливіших і найскладніших елементів історіографічних досліджень" (с. 186), вважаємо її не такою значною, оскільки вона є не об'єктивною реальністю історичного процесу, а суб'єктивним витвором дослідника, з допомогою якого він структурує фактичний матеріал для найповнішого розуміння його суті та систематизації. Тому періодизація може бути різною, що, зокрема, наочно видно з історіографічного аналізу, здійсненого автором рецензованої монографії.

По-друге, вихід у світ книги є *своєчасним*. Видана до 80-річного ювілею української революції, вона вносить ясність у дилетантські суперечки сучасних політиків, частина яких намагається видати себе за єдиних спадкоємців революції, фактичної історії якої — суперечливої, багатобарвної, складної, як правило, не знають; інші ж взагалі заперечують її існування. На віковічне запитання "А чи був хлопчик?" книга дає переконливу і аргументовану відповідь: "Так, був!" Шкода лише, що політики здебільшого історичних досліджень не читають і тим більше не беруть їх до уваги. Тим часом скільки повчального для розв'язання сучасних проблем державо- і суспільствотворення вони могли б знайти у

висловлюваннях лідерів української революції (вони ж її історіографи), які наводяться у рецензованій книзі!

По-третє, книга максимально *об'єктивна* в контексті авторського аналізу історіографічної спадщини історії української революції 1917—1920 рр., які (як спадщина, так і революція) представлені тут найавторитетнішими іменами корифеїв — М. С. Грушевського, В. К. Винниченка, П. О. Христюка, Д. І. Дорошенка, М. Ю. Шаповала. Можна погодитися з таким відбором імен, бо йдеться про авторів фундаментальних праць з історії української революції, в яких опубліковано повністю або частково тексти документів, а також їх мемуари як очевидців та водночас активних діячів тодішнього історичного процесу. Нині ці розвідки значною мірою стали важливими історичними першоджерелами, не втративши і першорядного значення як джерел історіографічних. Внаслідок такої подвійності об'єктивне у них поєднується з суб'єктивним.

Отже, бачення й тлумачення історичних подій названими авторами не тотожні між собою. Як слушно зауважує дослідник, "кожна з непересічних особистостей мала власний погляд на ситуацію, на перспективи її розвитку, пропонувала власні шляхи, засоби руху вперед" (с. 28).

Вже на перших сторінках монографії (с. 7—9) В. Ф. Солдатенко чітко обгрунтовує свій вибір чи точніше відбір, виявляючи водночас досить скептичне ставлення до праць інших видатних осіб, а інколи й сподвижників названих корифеїв, які також були активними учасниками національно-визвольних змагань, але дотримувалися дещо відмінних позицій щодо української революції. В книзі деякі з цих діячів (П. Скоропадський, В. Липинський, С. Петлюра, Д. Донцов, Є. Коновалець) лише згадуються на с. 9. На нашу думку, ставлення до їх публікацій як до другорядних, що не заслуговують серйозного історіографічного аналізу, збіднює його, бо вони містять докладну інформацію про певні події.

По-четверте, книга написана в *пolemичному* ракурсі як щодо праць основоположників історіографії української революції, так і розвідок їх наступників з різними світоглядними позиціями. Історіографічний аналіз, зроблений автором, характеризується цілком обгрунтованою критичністю, яка певною мірою контрастує з дещо іконописними їх історіографічними портретами, що подані у першому розділі монографії. Оскільки В. Ф. Солдатенко прагне до всебічного історіографічного розгляду, який становить зміст двох наступних розділів, критика позицій корифеїв зроблена без відбору, хоч їхні оцінки і тлумачення подій далеко не завжди відповідають сучасним поглядам, коли певні діячі розглядають історичну науку як слухняну прислужницю поточної політики, а деякі історики дотримуються лише певних уявлень і не сприймають інших. Рецензована книга своєю максимально об'єктивною критичністю обеззброює як перших, так і других.

По-п'яте, праця написана досвідченим дослідником проблематики, пов'язаної з історією української революції 1917—1920 рр., знання конкретного фактичного матеріалу якої він накопичував протягом багатьох років творчо-наукової роботи, в тому числі у радянський період, коли обнародувати ці знання можна було лише в урізаному, а то й спотвореному вигляді в рамках концепції "історії Великої Жовтневої соціалістичної революції". У творчому доробку В. Ф. Солдатенка є чимало таких розвідок. Найгрунтовніші з цих праць називаються у книзі, і автор відверто заявляє, що хоч і ставиться до них критично (шкода, що не конкретизує рівень своєї критичності), але не зрікається їх, бо вважає, "що всією попередньою науковою роботою він крок за кроком йшов до реалізації обраної теми дослідження і має моральне право на створення складної і відповідальної праці" (с. 26). Відверта, з належною гідністю проголошена на сторінках книги сповідь В. Ф. Солдатенка, безперечно, викликає повагу до нього, посилює його реноме перед читачами.

По-шосте, книга *оригінальна* за структурою і *новаторська* за змістом. Три її розділи за формою відрізняються один від одного: перший — персоналії, другий — теоретичний і третій — суто історіографічний (хоча всі вони історіографічні, як і книга в цілому). Цілком вмотивовано є наявність у монографії інформаційно-довідкового розділу про корифеїв історіографії української революції 1917—1920 рр. Адже в двох наступних розділах подано історіографічний аналіз їх праць за проблемним і хронологічним принципами.

Авторська методика такого аналізу позначена високим фаховим рівнем аж до проникнення у думки істориків шляхом читання... "між рядками написаного" (с. 296). Однак кредо дослідника про обов'язкову "загальноновизнану, загальноприйнятну методологію" як систему світогляду історика нам видається надто ортодоксальним, тим більше, що підкріплюється воно набором широко відомих засад (чи принципів), які, хоч донедавна вважалися методологічними, насправді, на нашу думку, стосуються методики праці історика (історизм, комплексність, системність; з цієї низки виключаємо "наукову об'єктивність", яку вважаємо моральною категорією).

Не погоджуємось і з надто категоричною й безапеляційною критикою визначного історіософа світового рівня О. Бердяєва, зведеною зрештою до категоричної формули войовничого атеїзму: "Чи сумісні зі справжньою наукою теологічні підходи і оцінки до історичних явищ і процесів?" (с. 20).

Натомість цілком підтримуємо критику дослідником сучасних "схематичних, примітивно-дилетантських творів", автори яких "на перше місце беззастережно висувають свої ідеологічні орієнтації і відповідно "відбирають" матеріали (факти, аргументи) з історії", уникають наводити тексти оригіналів документальних, мемуарних, історіографічних джерел "під різними приводами (засудження цигатшштства, вихід на "узагальнюючі" підходи, посилання на, здається, відомі всім факти і документи, що насправді зовсім не так, прагнення до економії паперу і популярності видання)" (с. 9, 21). В рецензованій книзі, як і має бути в історіографічній праці, великі цитати з джерел наводяться часто, що посилює її наукову цінність. Адже це не набір цитат, а їх системний критично-науковий виклад. До того ж автор використовує не лише міркування та глибоко продумані висновки корифеїв історіографії української революції, а й їх зауваження і навіть "репліки", як він висловлюється на с. 260.

Отже, з "цеглинок", розкиданих в аналізованій ним спадщині, В. Ф. Солдатенко будує власну споруду, малює свою картину революції: спочатку на основі виробленої ним самим соціологічної схеми, за пунктами якої аналізує різноманітні тлумачення й оцінки (нерідко — протилежні) явищ української революції, а згодом розглядає у тому ж історіографічному аспекті процес її розвитку за традиційною і найбільш результативною дослідницькою схемою — хронологічною.

Така "зміна віх" уявляється нам цілком логічною. Адже соціологічна схема за своєю сутністю є переважно абстрагованою від реалій історичного процесу. Тому заслуговує підтримки авторська спроба оживити соціологічні абстракції шляхом підпорядкування їх єдиному стрижню — найголовнішій в історіографічних дослідженнях науковій категорії — концепції. Щоправда, інтерпретація останньої у рецензованій монографії відмінна від загальноприйнятого тлумачення, згідно з яким вона є (від лат. *conceptio* — сприймання) системою ідей, способом взаємозв'язаного розуміння історичного процесу. В. Ф. Солдатенко ж отожднює назване поняття з фахового інструментарію історичної науки з поняттями поточної політики ("платформа", "програма") або із загальнофілософського змісту поняттям "теорія", що стосується будь-якої наукової галузі і розуміється як її окреме вчення про належні їй об'єкти пізнання (с. 5, 27,

107, 108 та ін.). Він навіть намагається обґрунтувати це своєрідне розуміння введенням до наукового обігу поняття "концепції української революції у вузькому значенні слова", пропонуючи їх тлумачити "як перспективні політичні плани дій, загальні настанови, народжені, обґрунтовані лідерами українського руху у 1917 та наступних роках" (с. 28), хоча сам же, як нам здається, зменшує обґрунтованість своєї пропозиції такою заявою: "говорити про концепцію української революції як щось цілісне, викінчене, незмінне було б неправомірно" або звинуваченням лідерів української революції за "брак у них чіткої і ясної платформи" (с. 6, 275).

До речі, саме ці критичні зауваження вважаємо небезпідставними, підтвердженими історіографічним аналізом, який переконливо довів, що концептуальне бачення і тлумачення історичних подій в Україні 1917–1920 рр. корифеями історіографії української революції було далеко неодноставним і неоднозначним. Інакше й не могло бути, оскільки на протилежних світоглядно-політичних флангах стояли, з одного боку, М. С. Грушевський і В. К. Вюшиченко, з другого — Д. І. Дорошенко, між ними перебували П. О. Христюк і М. Ю. Шаповал. Звідси й відзначені автором різні підходи названих діячів до оцінки перипетій взаємин Центральної Ради з Тимчасовим урядом, Радою Народних Комісарів, німецькими окупаційними властями тощо (с. 242–243, 298–299, 352, 363–364).

Маючи ґрунтовні знання з історії української революції 1917–1920 рр., багатий дослідницький досвід, щиро прагнучи вийти за межі суб'єктивістських симпатій і антипатій, В. Ф. Солдатенко далеко не в усьому погоджується з оцінками корифеями позицій Центральної Ради, більшовиків щодо Тимчасового уряду, історії встановлення радянської влади в Україні, дипломатичних кроків зовнішньополітичного відомства Української Народної Республіки, підписання її представниками мирного договору у Бресті (с. 250, 278, 298, 304, 307, 331–333).

Всебічний аналіз конкретного фактичного матеріалу дав змогу автору зробити суттєвий внесок у розуміння подій і явищ української революції, суті розбіжностей у позиціях "лівих" і "правих" діячів Центральної Ради, її політики державотворення, військового будівництва, соціального питання, успіхів більшовизму в Україні 1917 р., оцінки І з'їзду Рад України, бою під Кругами, вторгнення німців 1918 р. та ін. (с. 164, 258–259, 266–267, 286–288, 312–314, 316–317, 346, 357).

Не обійшов В. Ф. Солдатенко увагою і висловив низку хоч і побіжних, але важливих міркувань щодо досить "слизької" теми про роль масонства в українській революції (с. 74, 76, 79, 254–255, 324) — теми, наукова розробка якої лише розпочинається і яка є дуже перспективною для поглиблення розуміння подій 1917–1920 рр. в Україні.

Не байдужий автор і до сучасного історіографічного процесу. Більше того, він прагне аргументовано показати розвиток негативних тенденцій, зокрема спроби "поліпшення історії", насадження ультрапатріотичної державницької концепції, негативного показу лідерів Центральної Ради за їх самокритичність щодо недооцінки необхідності розвитку не тільки демократичної, а й соціальної сторони української революції (це вкрай актуально і для нашого часу!), за їх "соціалістичність" (тобто належність до партій соціалістичного спрямування і проведення ними відповідної політики) аж до беззастережного твердження, "що соціалізм — взагалі тупиковий, шкідливий шлях розвитку суспільства" (с. 283, 288).

Авторський коментар до таких негативних тенденцій у сучасній історіографії недвозначний: "Отже, як невірно було б гіпертрофувати одну сторону (національно-державну) в концепції української революції, так же невірно було б не враховувати і якісної характеристики її соціального устремління. А воно (це устремління), безперечно, не вміщалося в рамки буржуазного демократизму і мало явно соціалістичну орієнтацію" (с. 131).

Постановка і розв'язання В. Ф. Солдатенком багатьох проблем історіографії української революції 1917—1920 рр., які трактуються не з наукових, а з ідеологічних, заполітизованих позицій і нерідко набувають далеких від історичної правди форм, свідчать про високий рівень ерудиції цього фахівця-історіографа. Рецензована книга — ґрунтовний посібник для тих, хто прагне розібратися в сутності складних і суперечливих процесів історії української революції 1917—1920 рр., й тих, хто хоче оволодіти методикою історіографічного аналізу.

А. Г. САРБЕЙ (Київ)